

Тема. Кременеччина у 1900-1916 рр.

Мета: визначити особливості соціального та національного складу населення Кременця у період 1900-1916 рр., охарактеризувати суспільно-політичні події та культурний розвиток краю. Виховувати толерантність, повагу до представників інших народів. Розвивати мислення, пам'ять, логіку.

Матеріали та обладнання: роздатковий матеріал із джерелами інформації.

Методи: виклик, «асоціативний куш», робота в групах, осмислення, «таблиця з інтерактивною системою позначок», аргументація

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Форма проведення: урок розвитку критичного мислення.

Хід уроку

I. Організаційна частина

Об'єднання учнів класу у три групи.

II. Актуалізація пізнавальних процесів(ревокація)

Виклик

Учитель. Вивчаючи у 9-му класі тему «Наш край у другій половині ХІХ ст.», ми з вами наводили характеристику Кременця словами М.Пржевальського: «Хоч саме місто бідне і брудне, зате околиці його мимоволі вражають своєю красою. Саме місто з усіх боків оточене горами, так що під'їжджаючи до нього, за дві версти нічого не бачиш. Ніби воно хоче заховатися від допитливих поглядів. Ніби боїться виявити свою непоказність». Тому на сьогоднішньому уроці ми будемо прагнути дати відповідь на запитання: «Чи відбулися, на вашу думку, вагомі зміни у характеристиці Кременця на початку ХХ ст.?»

«Асоціативний куш»

Учні у своїх групах отримують завдання: навести власні асоціації(2-3), пов'язані із становищем Кременеччини у другій половині ХІХ ст.

III. Вивчення нового матеріалу

Робота в групах

Учасники трьох груп отримують та опрацьовують роздатковий матеріал за певною тематикою:

1-ша: «Соціальний та національний склад населення Кременця. Соціально-економічне життя міста»(Дод. 1.1., 1.2.)

2-га: «Чорносотенський рух на Кременеччині»(Дод. 2.)

3-я: «Кременеччина у першій світовій війні»(Дод. 3.1., 3.2., 3.3.)

Таблиця з інтерактивною системою позначок

У ході опрацювання матеріалу учні заповнюють таблицю

+	-	?	!

Умовні знаки: «+» - відома інформація, «- » - нова інформація, «?»- інформація здивувала, «!» - інформація заперечила мої знання.

Обговорення, аргументація

У ході зачитування своїх записів із таблиці учні користуються інструкцією, яку вони отримали попередньо.(Дод 4.)

IV. Рефлексія

«Асоціативний куц»

Учні у своїх групах отримують завдання: навести власні асоціації(2-3), пов'язані із становищем Кременеччини на початку ХХ ст. та формують другий «асоціативний куц». На основі порівняння асоціацій, пов'язаних із становищем Кременеччини у різний період часу, учні роблять висновки щодо змін, які сталися на території краю на межі ХІХ та ХХст.

V. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання: підготувати матеріли для проведення уроку-конференції «Кременеччина у 1917-1920рр.»

Додаток 1.1. Соціальний та національний склад населення Кременця на 1913р.

Наименование сословия	Муж.	Жен.
I. Дворян		
1. Потомственных	320	349
2. Личных	494	518
II. Духовенства		
1. православного(белого, монашества)	18 10	23 -
2. Р.-католического	1	-
3. Еврейского	7	11
III. Городского сословия		
1. Почетных граждан(потомственных, личных)	43 29	48 24
2. Купцев	56	67
3. Мещан	10154	9997
IV. Крестьян-собственников	155	153
V. Иностраных подданных	18	21
VI. Лиц не принадлежащих к вышепоказанным разрядам	114	140
VII. Национальностей		
1. Великоросов	2	4
2. Малоросов	5366	5745
3. Поляков	1421	1064
4. Немцев	11	15
5. Евреев	4535	4429
6. Чехов	71	89
7. Турок	3	-
8. Прочих наций	10	5
Всего: 22770	11419	11351

Памятная книга Волынской губернии на 1915 год. – Житомир. 1915.

Додаток 1.2. Соціально - економічне життя міста на 1911 р.

«Два мирових посередники, пошта, телеграф, скарбовий уряд, податковий інспектор, акцизний уряд, державний ретифікаційний склад, прокурор, дві слідчих в'язниці, два полки війська, міська управа, міщанська управа, редакція «Волинских епархиальных ведомостей», римо-католицький деканат, рабин, середня комерційна школа, приватна жіноча гімназія, середня жіноча школа, три міські школи, дві 2-класові школи, Талмуд Тора, жіноча жидівська школа, міський шпиталь, два притулки, п'ять допомогових і культурних товариств, один клуб, два військові клуби, вісім акушерок, три аптеки, чотири бібліотеки, 13 лікарів, три дантиста, дев'ять гостинців, інженер, п'ять книгарень, дві кредитні спілки, два парові млини, копальня крейди, дев'ять приватних судових порадників, фабрика дахівки, чавуно-ливарна фабрика, дев'ять аптечних складів, 145 крамниць, п'ять горілчаних державних крамниць, бровар, кооператива, фабрика сірників, чотири друкарні, склад сільськогосподарських машин, випал вапна, видобування торфу, значна торгівля збіжжям, два фотографи.»

Додаток 2. Чорносотенський рух на Кременеччині

Передовим загоном русифікації населення на Волині була чорносотенська організація «Союз руського народу».

Чорносотенська ідеологія швидко знайшла своїх прихильників і провідників у лоні Почаївської Лаври. До них приєдналися і склали кістяк найповажніших діячів «Союзу» сумнівні особи з числа далеко не російського походження. Серед оприлюднених газетою «Радою» діячів читаємо: «Грінгмут, Булацель, Доррер, Берг, Енгельгард, Храпель, Піхно, Юзефович, Крушеван... все перевертні з німців, молдованів і наших-таки українців, що відцурались свого рідного і пошились у «русские люди».

Згідно резолюції єпископа Антонія і Волинської духовної консисторії в кожному благочинному окрузі керівниками місцевих відділень «Союза...» обиралися священники, «здібні розвивати серед народу здорові ідеї «цієї чорносотенної організації» Варто зазначити, що більшість волинського духовенства брала участь в діяльності «Союзу...» не через політичні переконання, а через

старання декотрих звернути на себе увагу та прислужитися перед можливими репресіями, які легко було викликати за бездіяльність у чорносотенному русі. Цей страх висів над сумлінням багатьох священників у формі «секретного предписання благочинним» сприяти утворенню і діяльності «союзних» осередків. Тому священники вимушені були проводити політичну лінію вищого церковного керівництва.

Чорносотенний рух ширився так швидко, що за два роки покрити Волинь густою сіткою своїх організацій. За повідомленням архієпископа Антонія на початок 1907 р. у Волинській губернії діяло вже понад 1000 «союзних» осередків, 300 із яких очолювали священники. Центром чорносотенного руху на Волині стала Почаївська Лавра, архімандрит якої Віталій (Марченко) був лідером місцевих чорносотенців .

У 1906 р. до Почаївської Лаври приїхав ієромонах Іліодор (Сергій Труфанов) – самий запеклий представник тієї частини чорносотенного духовенства, яка у своїй діяльності виходила далеко застановлену зверху межу і не визнавала над собою ніякого контролю. У тогочасному житті церкви Іліодор відігравав таку роль, яка зовсім не відповідала його скромному чину в церковній ієрархії. Маючи впливових заступників, він дозволяв собі ганьбити навіть високо поставлених осіб, чим зажив скандальної слави. Іліодор їздив від міста до міста, проголошував антиреволюційні та антисемітські погромні промови, організовував процесії, під час яких особисто брав участь у вуличних побиттях. Але для волинського архієпископа Антонія цей чорносотенець був лише «натхнений та хворобливий юнак 26 років, абсолютно простий та щирий ..., має самі благі наміри по відношенню до церкви та вітчизни...».

В Почаївській Лаврі Іліодор став редактором щоденної газети «Почаеские известия», яка почала виходити з 1 вересня 1906 р. Вже заголовок цієї газети дає зрозуміти, що то був за друкований орган: «Працювати ми будемо для того, щоб простий народ, селянський люд православний знав правду та умів відстояти свої святині: віру святу православну, царя білого самодержавного та Росію руську, а не польсько – єврейсько - вірменську».

Головним ворогом в розуміння редакції «Почаївського листка» були євреї, які були головними винуватцями бід населення Російської імперії, перш за все

селянства, та прагнули повністю підкорити своїй владі «православний руський народ».

Шовіністичною була офіційна політика редакції «Почаївського листка» не тільки по відношенню до євреїв, а і стосовно українців, існування яких, як окремого народу, не говорячи про самостійну Українську державу, заперечувалося взагалі, саме існування етноніму «українець» приписувалося підступам ворогів Росії та освячувалася політика русифікації. «... Що таке «українець»? Будь-який народ, руський, німецький, французький, польський, та будь-який інший може бути українцем, якщо він живе на краю якої не будь землі. Так наприклад, у нас на півночі лопарі можуть бути названі українцями, тому що вони живуть на північній окраїні руської держави, але все ж вони залишаються лопарями по походженню. Та руськими, за приналежністю до руської держави. Але українським народом вони бути не можуть. Але українським народом вони бути не можуть. Так і руські галичани не можуть бути українцями, хоча і живуть на краю Австрійської держави; але разом з ними живуть і поляки, і жиди, а в Буковині і румуни. Відповідно і їх треба називати українцями, як проживаючих на окраїні держави. Але ні, тільки руським наказують називатись нечуваним ім'ям «українців».

Медведев С., Савчук В. Єпископ Никон – крах чорносотенських ілюзій. –

Кременець. 2010.

Додаток 3.1. Біженці

«Людей виганяли у біженці. Валки останніх день і ніч котилися на північний схід. По лісах, на придорожніх полонинах, ночами горіли вогні, це заночовували люди. Вихідці з Галичини підготовлювалися по наших селах, а деякі жінки і поприставали жити у самотніх чоловіків.

Зразу біженці їхали помаленьку, тихенько, в одному селі простоювали по кілька днів, а далі їх почали гонити, стражники, козаки, валили оті буди, що їх побудували втікачі нехотючи їхати далі. Козаки не тільки гонили, а навіть і били нагайками тих, що не хотіли їхати в далеку дорогу.»

В серпні 1915 почали виселяти і сіл Кременецького повіту в околицях Кременця. Валки селян із всією живністю повільно рухалися в північно-східному

напрямку, зазнаючи по дорозі пограбування живності зі сторони російських солдат. Значна місцевих біженців, не маючи охоти далеко відходити від свого села, залишилася в Шумських лісах. Створивши великі табори, вони почали налагоджувати таке-сяке мирне життя.

«Після того як фронт стабілізувався по р. Іква, про біженців немов би забули, ніхто їх не зачіпав, і кожний рятувався як міг... допоки австрійці наступали, а населення утікало була повна «свобода». Можна було усе нищити, рубати, пасти, аби тільки не лишалося «ворогові». Коли ж лінія фронту стала на місті й була надія, що «австріяка» поженуть, раптово усе змінилося: відразу віднайшлися власники полів, лісів і намагалися «поставити право на кант». Люди-біженці тепер не хотіли їхати вглиб Росії і намагалися повертати назад, навіть під самий фронт.» відтепер місцева влада, для того, щоб зігнати з місць місцевих біженців почала застосовувати насильство, аж до спалення їх жител.

«Усі біженці були зареєстровані і отримували «пособіє». Моя мати ходила на «пітательний пункт» в Антонівці, звідки приносила велику чорну хлібину, цукор, крупи. По скільки і наскільки давали – не знаю, но того нам хватало, а на тому «пітательному пункті» завжди можна було отримати миску юшки, навіть з м'ясом, а чай був постійно, в день і ночі, бо величезні «самовари» грілися без зупинку, лише кварта на чай були на ланцюжках приковані до стіни... Оті «пункти» тяглися до самого Києва. Одним словом, біженці були добре забезпечені усім необхідним, навіть видавалася грошова допомога, а для дітей – молоко.»

«З неповоротного раю.»

Спогади жителя села Мала Андруга Миколи Кириловича Фещука
записані С. Даушковим.

Додаток 3.2. Економічне та громадське життя

«Під час першої світової війни багато робітників з Кременця вибули: частина пішла в армію, інші евакуювалися, наприклад, з заводом Овадіса в Лубни, частина робітників стали займатися дрібною торгівлею.

Більшовицької організації чи окремих більшовиків у місті не було. Серед деякої частини робітників мали вплив існуючі тоді партії: «Бунд», «Пайалейціон».

Крім того, існувала ще Сіоністська партія, яка виражала інтереси єврейської націоналістичної буржуазії і єврейського духовенства. Вони були в цей час уже пов'язані з американською єврейською буржуазією, від якої отримували подачки і купляли в Палестині у арабів ділянки землі для заселення євреїв. Вони проявляли надзвичайну активність, намагаючись поширити свій вплив і на робітників.»

Воспоминания тов. Мордыша А.Ш.

ККМ – 3632 – Д – 478

Додаток 3.3. Кременець у військових діях

«В загальному лінія фронту проходила від Дубно, поблизу Кременця та Залісець до Нового Олексинця. На північних землях Кременеччини фронт проліг вздовж ріки Іква на лінії Куликів – Бережці – Королівський міст – Сапанів поза рільничу школу. Божа гора була захоплена німцями, де у них знаходився спостережний пункт. Почаєв опинився в зоні австро-угорських військ. Західна частина Кременця - «Дубенська рогатка» знаходилася у сфері бойових дій, тому населення в листопаді 1915 року було переселене в місто. Російська артилерія знаходилася на горі Гостра та на вулиці Дубенська. Спостережні пункти на горі Дівочій та католицькому кладовищі. Пункт протиповітряної оборони був на горі Бона.»